

**AANVRAAG VOOR EEN ONDERZOEKSPROGRAMMA
'SOLIDARITEIT IN DE 21^E EEUW:
VERGRIJZING, IMMIGRATIE EN SOLIDARITEIT'**

**Paul de Beer (Henri Polak Instituut/De Burcht/AIAS/UvA)
Ferry Koster (AIAS/Universiteit Leiden)**

Ingediend bij Stichting Instituut Gak

Herziene versie, 18 maart 2009

1a. Gegevens aanvragers

Naam, titel(s): prof.dr. P.T. de Beer
Man/Vrouw: M
Instelling: Henri Polak Instituut/De Burcht en Amsterdams Instituut
voor ArbeidsStudies/Universiteit van Amsterdam
Correspondentieadres: Henri Polaklaan 9, 1018 CP Amsterdam
Telefoon: 020 624 1166 / 020 525 7128
E-mail: p.t.debeer@uva.nl

Tweede aanvrager:

Naam, titel(s): dr. F. Koster
Man/Vrouw: M
Instelling: Universiteit Leiden, Afdeling Economie, Faculteit der
Rechtsgeleerdheid
Correspondentieadres: Postbus 9520, 2300 RA Leiden
Telefoon: 071 527 8569
E-mail: f.koster@law.leidenuniv.nl

1b. Titel van het onderzoeksvoorstel

Solidariteit in de 21^e eeuw: vergrijzing, immigratie en solidariteit

1c. Samenvatting

Onderzoek naar de gevolgen van een veranderende samenstelling van de bevolking, ten gevolge van migratie en vergrijzing, voor het draagvlak voor solidariteit, zowel informeel als formeel (via de verzorgingsstaat). Onderzocht wordt welke motieven, condities en omstandigheden al dan niet bevorderlijk zijn voor het in stand houden van solidariteit tussen en binnen verschillende bevolkingsgroepen.

1d. Trefwoorden

Solidariteit, vergrijzing, immigratie, verzorgingsstaat, multiculturele samenleving

1e. Aanvraag bij derden

Er is geen subsidie bij andere instanties aangevraagd.

1f. Gevraagde subsidie

€ 1.066.713

1g. Onderzoeksteam

Prof.dr. Paul de Beer (HPI/De Burcht, AIAS/UvA)

Dr. Ferry Koster (Universiteit Leiden)

Prof.dr. Jan Willem Duyvendak (UvA)

Eén senior onderzoeker (UHD)

Drie postdoc-onderzoekers

Eén aio

3. Onderzoeksvoorstel

3.1. Aanleiding en achtergrond

Het schuurt en het wringt in Nederland. Na decennialang een toonbeeld van tolerantie en saamhorigheid te zijn geweest, lijkt ons land stap voor stap uit elkaar te vallen. Verschillende maatschappelijke groepen staan lijnrecht tegenover elkaar en maken elkaar zware verwijten. De tegenstelling autochtoon-allochtoon springt daarbij het meest in het oog en heeft de afgelopen jaren een zwaar stempel gedrukt op de maatschappelijke verhoudingen. Maar er lopen meer scheidslijnen door ons land. Zo roept de vergrijzing van de bevolking steeds meer spanning op tussen jongere en oudere generaties. De emotionele discussies over de vraag of er nog zoiets als een Nederlandse identiteit bestaat (met name naar aanleiding van het WRR-rapport *Identificatie met Nederland* (WRR 2007)), maken duidelijk dat we in toenemende mate onzeker zijn en ons zorgen maken over wat ons nog samenbindt. In wezen gaat het hier om de vraag wat de noodzakelijke en voldoende voorwaarden zijn voor solidariteit en sociale cohesie in een samenleving die van samenstelling verandert. Dat is een vraag die de eerste sociologen aan het eind van de negentiende eeuw al bezig hield, maar die nu, aan het begin van de eenentwintigste eeuw, weer uiterst actueel is. Het onderzoeksprogramma 'solidariteit in de 21^e eeuw' beoogt meer inzicht te bieden in de grondslagen van solidariteit in een pluriforme samenleving. Het probeert daarmee allereerst een antwoord te geven op de vraag onder welke condities er in ons land voldoende maatschappelijke steun zal blijven voor een verzorgingsstaat die alle burgers voldoende bestaanszekerheid biedt. Maar het gaat evenzeer om de vraag welke omstandigheden bevorderlijk zijn voor het in stand houden of het tot stand brengen van een zekere mate van saamhorigheid en onderlinge betrokkenheid in zowel de lokale als de nationale gemeenschap.

Om deze zeer brede onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden zal het onderzoek zich toespitsen op twee vormen van solidariteit die momenteel onder druk (lijken te) staan, namelijk de solidariteit tussen autochtonen en allochtonen en de solidariteit tussen jongere en oudere generaties.

Twee spanningsvelden: autochtoon versus allochtoon en jong versus oud

Ogenschijnlijk zijn de tegenstelling autochtoon-allochtoon en de tegenstelling jong-oud van geheel verschillende aard. Bij de spanning tussen autochtonen en allochtonen gaat het om een grote meerderheid van gevestigden die tegenover een, nog altijd relatief kleine, minderheid van nieuwkomers en hun nakomelingen staat. De scheidslijn tussen deze groepen ligt in zekere zin vast: men kan niet van de ene groep overstappen naar de andere groep (al is er natuurlijk discussie mogelijk over de vraag hoe lang iemand allochtoon blijft). Bij de spanning tussen jongeren en ouderen gaat het om twee min of meer gelijkwaardige groepen (zowel qua omvang, als qua mate van maatschappelijke integratie), waartussen geen scherpe scheidslijn loopt. Een deel van de discussie gaat juist over de vraag wie als 'oud' en wie als 'jong' moet worden beschouwd. Bovendien zal wie nu jong is, eens tot de ouderen behoren. De tegenstelling jong-oud lijkt hierdoor minder scherp en gemakkelijker te overbruggen dan de tegenstelling autochtoon-allochtoon.

Bij nadere beschouwing zijn er echter opmerkelijke overeenkomsten tussen beide spanningsvelden. De spanning tussen ouderen en jongeren komt tot op zekere hoogte ook voort uit de tegenstelling tussen gevestigden en nieuwkomers (dit speelt bijvoorbeeld op de woningmarkt). En voor zover het niet alleen om een spanning tussen leeftijdsgroepen, maar ook tussen generaties gaat geldt evenzeer dat men nooit naar een andere groep (lees: generatie) kan overstappen: men blijft zijn hele leven deel uitmaken van de babyboom-generatie of de generatie X.

In beide gevallen staat de solidariteit tussen de groepen om twee redenen onder druk. Ten eerste leeft bij een van de groepen de angst dat de andere groep onevenredig profiteert van de eigen solidariteit, zonder dat daar een gelijkwaardige solidariteit tegenover staat. (Al is een opvallend verschil dat deze angst bij de tegenstelling autochtoon-allochtoon bij de gevestigden leeft en bij de tegenstelling jong-oud bij de nieuwkomers.) De solidariteit tussen de groepen dreigt daardoor steeds meer een eenzijdig karakter te krijgen (vgl. De Beer & Koster 2007): van de ene groep wordt vooral gevraagd om bij te dragen aan de solidariteit, terwijl de andere groep er voornamelijk van profiteert. Ten tweede lijkt er in beide gevallen sprake van een gebrek aan identificatie over en weer: de leden van de ene groep herkennen zich onvoldoende in de leden van de andere groep en beschouwen deze niet vanzelfsprekend als behorend tot de eigen gemeenschap. Dit is het duidelijkst het geval bij de tegenstelling autochtoon-allochtoon, waar verschillen in cultuur, taal, religie en leefwijze wederzijdse identificatie bemoeilijken. Maar ook tussen jong en oud lijkt soms sprake van een muur van onbegrip: ouderen – en vooral 'de babyboomers' – worden nogal eens afgeschilderd als profiteurs die de jongeren danig in de weg zitten, terwijl van jongeren veelvuldig wordt beweerd dat zij egocentrisch, narcistisch en materialistisch zijn en onvoldoende oog hebben voor de belangen van anderen en voor de samenleving als geheel. Dat het hierbij veel meer om beelden en stereotypen dan om wetenschappelijk vastgestelde feiten gaat, doet niets af aan de constatering dat deze belangrijke gevolgen kunnen hebben voor de wederzijdse identificatie en betrokkenheid.

De spanningen tussen de genoemde groepen zijn eens te meer een probleem omdat de (belangen)tegenstellingen de komende decennia naar verwachting nog groter zullen worden. Hoewel de omvang van de toekomstige immigratie onzeker is, zal zelfs bij een nettomigratie van nul het aandeel allochtonen in de Nederlandse bevolking groeien. Dit is het gevolg van de relatief jonge gemiddelde leeftijd en de hoge vruchtbaarheid van etnische minderheden. Het CBS schat dat het aandeel allochtonen tot 2050 met negen procentpunten zal toenemen tot 29% (waarvan niet-westerse allochtonen met vijf procentpunten tot 16%) (bron: CBS, Statline, Allochtonenprognose 2006-2050). De groei van het aandeel ouderen in de bevolking zal volgens de bevolkingsprognoses nog tot rond 2040 aanhouden. Tegen die tijd zal het aandeel 65-plussers in de bevolking met 25% meer dan anderhalf maal zo groot zijn als momenteel (bron: CBS, Statline, Bevolkingsprognose 2006-2050). Aangezien een groot deel van de inkomensoverdrachten via de voorzieningen van de verzorgingsstaat plaats vinden van autochtonen naar allochtonen en van jongeren naar ouderen zal de groei van laatstgenoemde groepen een toenemend beroep doen op de bereidheid tot solidariteit van de eerstgenoemde groepen. Vooruitberekeningen van het Centraal Planbureau (Roodenburg, Euwals, Ter Rele 2003, Van Ewijk, Draper, Ter Rele en Westervout 2006) duiden erop dat immigratie en vergrijzing per saldo leiden tot een groter beroep op collectieve voorzieningen en dus van andere bevolkingsgroepen een grotere bijdrage aan de publieke sector vragen.

De overeenkomsten én de verschillen tussen de spanning autochtoon-allochtoon en de spanning oud-jong maken het interessant om beide simultaan in een onderzoek naar de toekomst van de solidariteit te betrekken. Vergelijking van beide tegenstellingen maakt het beter mogelijk om vast te stellen welke factoren cruciaal zijn voor wederzijdse identificatie en betrokkenheid dan wanneer het onderzoek zich op slechts een van beide tegenstellingen zou richten. Bovendien biedt ze de mogelijkheid de eventuele wisselwerking tussen verschillende vormen van solidariteit te onderzoeken.

Dit onderzoeksvoorstel is verder als volgt opgebouwd. De volgende paragraaf formuleert de algemene probleemstelling van het onderzoeksprogramma en schetst het theoretische kader. Paragraaf 3.3 geeft aan hoe het onderzoeksprogramma voortbouwt op het eerdere, door SIG gesubsidieerde en inmiddels afgeronde onderzoek 'solidariteit en verzorgingsstaat'. Vervolgens beschrijft paragraaf 3.4 de onderzoeksmethoden en data die zullen worden gebruikt. Paragraaf 3.5 geeft een overzicht van de deelonderzoeken die zullen worden uitgevoerd. Paragraaf 3.6 schetst de te verwachten output en paragraaf 3.7 licht de wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie toe. In paragraaf 3.8 wordt de tijdsplanning van het onderzoeksprogramma gegeven en in paragraaf 3.9 de begroting.

3.2 Probleemstelling en theoretisch kader

Op grond van de voorgaande overwegingen wordt de algemene probleemstelling van het onderzoeksprogramma ‘solidariteit in de 21^e eeuw’ als volgt geformuleerd:

Onder welke condities en omstandigheden zijn burgers bereid tot solidariteit met medeburgers die, qua leeftijd en etniciteit, tot een andere bevolkingsgroep behoren?

Onder *solidariteit* wordt hier iedere handeling verstaan die ten goede komt aan een ander zonder dat de contribuant de zekerheid heeft dat de begunstigde deze handeling in gelijke mate zal terugbetalen (vgl. De Beer & Koster 2007, hoofdstuk 2). Solidariteit in deze ruime zin omvat zowel eenzijdige als tweezijdige solidariteit (d.w.z. solidariteit waarbij men geen resp. wel een gelijkwaardige tegenprestatie *verwacht*), zowel formele als informele solidariteit (d.w.z. via een formele institutie resp. direct tussen twee personen) en zowel vrijwillige als gedwongen (doorgaans door de overheid opgelegde) solidariteit. Meer concreet omvat solidariteit in deze ruime zin zulke uiteenlopende handelingen als mantelzorg, vrijwilligerswerk, giften, het afdragen van sociale premies en het uitbetalen van sociale uitkeringen.

In het eerdere onderzoek (zie par.3.3), waarover gerapporteerd is in *Voor elkaar of uit elkaar?* en *Sticking together or falling apart*, is geconstateerd dat de bereidheid tot solidariteit afhankelijk is van een complex aan factoren. Deze kunnen in vier categorieën worden ingedeeld.

1. De attitude van de (potentiële) contribuant (i.e. de persoon die solidair is) jegens de begunstigde (i.e. de persoon met wie men solidair is) of de sociale groep waartoe deze behoort.
2. De sociale afstand tussen de contribuant en de begunstigde.
3. Het (gepercipieerde en verwachte) gedrag van de begunstigde.
4. Het (gepercipieerde en verwachte) gedrag van andere (potentiële) contribuanten.

Ad 1. De attitude van de (potentiële) contribuant jegens de begunstigde

In beginsel kan een persoon twee soorten motieven hebben voor solidariteit jegens een ander, te weten normatieve motieven en calculerende (of individualistische) motieven.

Normatieve motieven kunnen voortkomen uit:

- affectie (men voelt genegenheid jegens de begunstigde);
- traditie (men heeft de plicht tot of wenselijkheid van solidariteit gedurende het socialisatieproces geïnternaliseerd);
- identificatie (men herkent in de begunstigde een gelijke met wie men een gezamenlijk lot deelt).

Calculerende motieven komen voort uit welbegrepen eigenbelang: men verwacht een tegenprestatie voor de getoonde solidariteit. Hiervoor moet in ieder geval aan twee voorwaarden zijn voldaan:

- besef van wederzijdse afhankelijkheid;
- voldoende, maar beperkte informatie over risico's (beperkte concentratie van risico's).

Als aan beide voorwaarden is voldaan bestaat er voldoende besef dat men zelf voordeel kan hebben bij solidariteit met de ander.

Ad 2. De sociale afstand tussen de contribuant en de begunstigde

Naast de algemene motieven voor solidariteit, genoemd onder 1, zijn de overeenkomsten en verschillen tussen de contribuant en de begunstigde van invloed op de (bereidheid tot) solidariteit met een specifieke begunstigde. Deze overeenkomsten en verschillen kunnen in beginsel op alle (gepercipieerde) kenmerken van de contribuant en de begunstigde betrekking hebben, zoals geslacht, leeftijd, etniciteit, sociale klasse en inkomen. Er kan hierbij onderscheid worden gemaakt tussen verticale en horizontale verschillen. Verticale verschillen kenmerken zich door een bepaalde hiërarchie (bv. rijk versus arm, gezond versus ziek), bij horizontale verschillen is in beginsel sprake van gelijkwaardigheid (bv. man versus vrouw, autochtoon versus allochtoon).

De verwachting is dat verticale verschillen de (bereidheid tot) solidariteit vergroten, terwijl horizontale verschillen deze verkleinen. Immers, naarmate het verticale verschil groter is, is er in het algemeen een groter verschil in draagkracht en behoefte tussen contribuant en begunstigde, terwijl een groter horizontaal verschil de identificatie van de contribuant met de begunstigde bemoeilijkt en het onderlinge vertrouwen verzwakt.

Ad 3. Het (gepercipieerde en verwachte) gedrag van de begunstigde

Bereidheid tot solidariteit is niet alleen afhankelijk van de algemene attitude en het beeld dat men heeft van de begunstigde(n), maar ook van het gedrag van de begunstigde en van andere (potentiële) contribuanten.

De perceptie en de verwachting van het gedrag van de begunstigde betreffen met name twee vragen:

- In welke mate percipieert de contribuant het beroep dat de begunstigde op solidariteit doet als een gevolg van eigen keuzen c.q. als de eigen verantwoordelijkheid van de begunstigde?
- In welke mate verwacht de contribuant dat de begunstigde zijn beroep op solidariteit tot een minimum zal beperken en een tegenprestatie zal (proberen te) leveren?

De eerste vraag is een meer algemene formulering van het klassieke onderscheid tussen *deserving* en *non-deserving poor*. De tweede vraag heeft zowel betrekking op mogelijk oneigenlijk en onbedoeld gebruik van een voorziening als op de bereidheid om een tegenprestatie te leveren.

Ad 4. Het (gepercipieerde en verwachte) gedrag van andere (potentiële) contribuanten

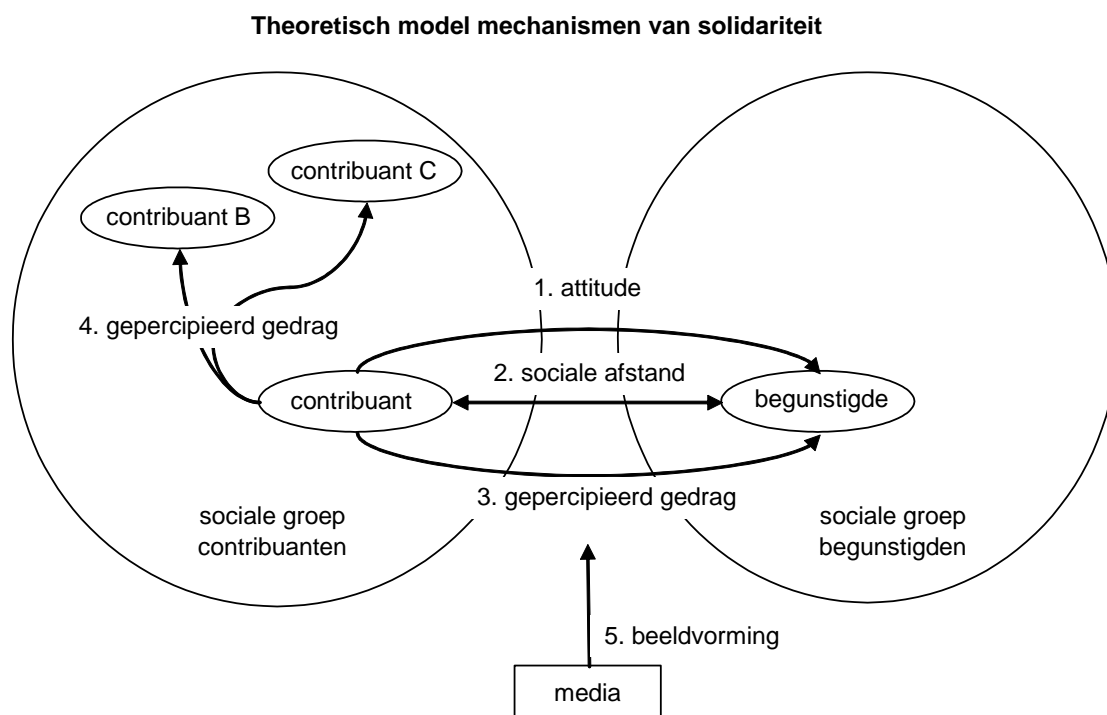
De bereidheid tot solidariteit hangt niet alleen af van kenmerken en gedragingen van de contribuant en de begunstigde, maar ook van het gedrag van andere (potentiële) contribuanten. Uit laboratoriumexperimenten is bekend dat de bereidheid tot solidariteit sterk samenhangt met de perceptie van de bijdrage van anderen. Doorgaans is men alleen bereid bij te dragen aan solidariteit als men voldoende vertrouwen heeft dat anderen een evenredige bijdrage leveren. Het *ex ante* verwachte vertrouwen is van invloed op de bereidheid om überhaupt solidariteit te betonen, het *ex post* gepercipieerde gedrag van anderen is van invloed op continuering van solidair gedrag.

Beeldvorming

In het onderzoek naar solidariteit tussen autochtonen en allochtonen en tussen jongeren en ouderen zal worden onderzocht in hoeverre de bovengenoemde factoren bijdragen of juist afbreuk doen aan de (bereidheid tot) onderlinge solidariteit.

Bij elk van de genoemde factoren gaat het niet zozeer om de feitelijke kenmerken en het feitelijke gedrag van verschillende groepen, maar om de perceptie daarvan. Deze perceptie hoeft niet overeen te komen met de werkelijkheid, maar wordt sterk beïnvloed door de beeldvorming van bepaalde groepen in de media. Daarom is een belangrijke vijfde factor ter verklaring van solidariteit de rol die de massamedia (en andere bronnen van informatie) spelen bij deze beeldvorming en de wijze waarop deze beeldvorming de wederzijdse perceptie van verschillende groepen beïnvloedt.

De samenhang tussen de verschillende factoren die solidariteit verklaren zijn in onderstaande figuur schematisch weergegeven.

Op grond van dit theoretische kader kan een aantal meer specifieke onderzoeksvragen worden geformuleerd waarop dit onderzoek een antwoord tracht te geven. Deze onderzoeksvragen zijn toegespitst op de twee groepstegenstellingen die centraal staan in dit onderzoek, te weten autochtonen en allochtonen en jongeren en ouderen.

1. (1) In welke mate wordt de (bereidheid tot) solidariteit tussen de groepen bepaald door de attitude van de respectievelijke groepen:
  - a. Affectie: hangt de bereidheid tot solidariteit samen met de vraag of men de ontvanger persoonlijk kent en er een affectieve band mee heeft (bv. (groot)ouder, buurman/vrouw)
  - b. Traditie: hangt de bereidheid tot solidariteit samen met de vraag of men van jongs af aan heeft meegekregen dat men solidair dient te zijn met de andere groep.
  - c. Identificatie: in welke mate kan men zich identificeren met de leden van de andere groep?(2) In welke mate wordt de (bereidheid tot) solidariteit tussen de groepen bepaald door het gepercipieerde eigenbelang en in hoeverre hangt dit samen met de volgende factoren:
  - d. Wederzijdse afhankelijkheid: verwacht men dat de andere groep ook iets kan bijdragen aan het eigen welzijn?
  - e. Beperkte informatie: in welke mate verwacht men dat het profijt van solidariteit zich bij de andere groep zal concentreren?
2. In welke mate wordt de (bereidheid tot) solidariteit tussen de groepen bepaald door de sociale afstand tussen de groepen, voor zover deze wordt bepaald door kenmerken als leeftijd, etniciteit, geslacht, opleidingsniveau, geloofsovertuiging, huishoudenpositie, inkomen, et cetera.
3. In welke mate wordt de (bereidheid tot) solidariteit tussen de groepen bepaald door het gepercipieerde en verwachte gedrag van de andere groep ten aanzien van:
  - a. De oorzaak van het beroep op solidariteit: is deze het gevolg van een eigen keuze c.q. de eigen verantwoordelijkheid?
  - b. Het voortduren van het beroep op solidariteit: verwacht men dat de begunstigden deze tot een minimum beperken?
  - c. Reciprociteit: verwacht men dat de begunstigden een tegenprestatie (trachten te) leveren voor de ontvangen solidariteit?
4. In welke mate wordt de (bereidheid tot) solidariteit tussen de groepen bepaald door de perceptie of verwachting ten aanzien van de bijdrage van andere (potentiële) contribuanten aan de solidariteit met de andere groep.

5. Welke beelden worden door de media opgeroepen van de vier groepen die in het onderzoek centraal staan (jongeren, ouderen, autochtonen, allochtonen) en in welke mate beïnvloeden deze beelden de perceptie van de verschillende groepen van elkaar?

3.3 Relatie met het onderzoek ‘Solidariteit en verzorgingsstaat’

In de periode 2004-2007 heeft het Henri Polak Instituut van De Burcht met een subsidie van Stichting Instituut Gak een uitvoerig onderzoek verricht naar de gevolgen van individualisering en globalisering voor solidariteit en het draagvlak onder de verzorgingsstaat. De onderzoekers, Paul de Beer en Ferry Koster, hebben hiervan verslag gedaan in het boek *Voor elkaar of uit elkaar?* dat op 4 oktober 2007 door uitgeverij Aksant is gepubliceerd (hiernaast zijn diverse artikelen in vaktijdschriften verschenen; in 2009 verschijnt bij Amsterdam University Press een Engelstalige editie van het boek onder de titel *Sticking together or falling apart*). Het onderzoek leverde een aantal interessante nieuwe inzichten op, maar liet ook een aantal vragen onbeantwoord. Het onderzoek concentreerde zich op twee maatschappelijke ontwikkelingen waarvan vaak wordt verondersteld dat zij de solidariteit en de verzorgingsstaat onder druk zetten, namelijk individualisering en globalisering. De conclusie van het onderzoek luidde, kort samengevat, dat er geen sprake is van een eenduidig negatief effect van individualisering en globalisering op solidariteit, hoewel bepaalde elementen van beide ontwikkelingen wel bepaalde vormen van solidariteit onder druk kunnen zetten.

Het onderzoek ‘solidariteit en verzorgingsstaat’ omvatte een algemene analyse van enkele brede maatschappelijke ontwikkelingen en hun consequenties voor de houdbaarheid van de solidariteit en de verzorgingsstaat. Deze brede benadering leverde weliswaar een goed algemeen beeld op van de stand van zaken en de trends in de solidariteit en de verzorgingsstaat, maar verschaftte geen inzicht in de gevolgen van meer specifieke ontwikkelingen. Vergrijzing en immigratie konden in het onderzoek slechts terloops aandacht krijgen. Solidariteit tussen ouderen en jongeren kwam alleen aan de orde als onderdeel van de formele, afgedwongen inkomensoverdrachten (nl. de AOW). Immigratie was onderdeel van het bredere concept van sociale openheid (als indicator voor globalisering), maar is niet afzonderlijk onderzocht. Daarnaast was het in het onderzoek slechts in beperkte mate mogelijk de motieven en de condities voor solidariteit te onderzoeken, doordat het onderzoek zich geheel gebaseerde op secundaire analyse van eerder uitgevoerde grootschalige surveys.

Het voorliggende onderzoeksvoorstel behelst zowel een uitbreiding als verdieping van het onderzoek ‘solidariteit en verzorgingsstaat’. Het gaat om een uitbreiding omdat het zich richt op de solidariteit (en spanning) tussen autochtoon en allochtoon en tussen jong en oud die in het eerdere onderzoek slechts marginaal aan de orde is geweest. En het gaat om een verdieping omdat veel grondiger zal worden onderzocht welke motieven ten grondslag liggen aan en welke factoren en omstandigheden

bevorderlijk zijn voor (het ontbreken van) solidariteit tussen de genoemde groepen. Daardoor zal dit vervolgonderzoek, meer dan het eerdere onderzoek, aanknopingspunten opleveren om solidariteit tussen (maar ook binnen) verschillende bevolkingsgroepen te ondersteunen en te stimuleren. Het gaat daarbij, evenals in het eerdere onderzoek, nadrukkelijk niet alleen om de formele, afgedwongen solidariteit via de verzorgingsstaat, maar ook om uiteenlopende vormen van vrijwillige en informele solidariteit – variërend van mantelzorg, burenhulp en vrijwilligerswerk tot vrijwillige verzekeringen en nieuwe vormen van wederzijdse ondersteuning via (eventueel ‘virtuele’) netwerken.

3.4 Onderzoeksmethoden

De factoren in het theoretisch kader die van invloed zijn op (de bereidheid tot) solidariteit verschillen aanzienlijk van karakter en zijn niet goed simultaan met één onderzoeksmethode te onderzoeken. Daarom worden de motieven en condities voor formele en informele solidariteit tussen verschillende groepen in dit onderzoek op verschillende manieren onderzocht. Omdat iedere onderzoeksmethode eigen voordelen en beperkingen heeft, levert de *combinatie* van onderzoeksmethoden de meeste inzichten op. De verschillende methoden worden zowel benut om de uitkomsten wederzijds te valideren als om lacunes die eigen zijn aan bepaalde methoden op te vullen, een vorm van onderzoekstriangulatie die doorgaans wel wordt aanbevolen maar zelden wordt toegepast in empirisch onderzoek. Zo worden grootschalige surveys gebruikt om een representatief beeld te verkrijgen, kwalitatief onderzoek van specifieke casussen om meer inzicht te krijgen in de motieven en condities voor solidariteit in de alledaagse praktijk, vignetonderzoek en laboratoriumexperimenten om onder gecontroleerde omstandigheden te bepalen hoe groot het effect is van specifieke condities en van de informatie op basis waarvan personen keuzen maken, en een inhoudsanalyse van massamedia om na te gaan hoe de beeldvorming van verschillende groepen verschilt tussen verschillende media en hoe deze zich de afgelopen tien jaar heeft ontwikkeld.

Bij elke onderzoeksmethode zal steeds zowel de solidariteit tussen autochtonen en allochtonen als tussen jong en oud aandacht krijgen. Door beide vormen van solidariteit simultaan te onderzoeken wordt beter zicht verkregen op de rol van uiteenlopende gedragingen, motieven, condities en omstandigheden.

Kwalitatieve case studies

In een aantal concrete situaties zal (kwalitatieve) informatie worden verzameld over de vormen van solidariteit die zich in de praktijk voordoen. Dit zal gebeuren in enkele wijken met een naar leeftijd en naar etniciteit homogene dan wel heterogene samenstelling. De gegevens zullen worden verkregen via registraties, observaties en interviews met bewoners. Dit kwalitatieve onderzoek zal zich met name richten op de factoren 3 en 4 van het theoretisch kader. Dat wil zeggen, het onderzoek zal nader licht werpen op de perceptie en verwachtingen die burgers hebben ten aanzien van (het gedrag van) andere

groepen en de invloed daarvan op de bereidheid tot solidariteit met die andere groepen. Ook de factor 1 (algehele attitude en gerichtheid op eigen belang) zal in dit onderzoek echter aandacht krijgen. Er zullen nadrukkelijk wijken worden geselecteerd met een verschillende samenstelling, zoals een 'witte', een 'zwarte' en een gemengde buurt en een buurt met een overwegend jonge, een overwegend oude en een naar leeftijd gedifferentieerde bevolking. Binnen deze wijken zal meer concreet worden gekeken naar de betrokkenheid van de bewoners bij een vereniging, school, verzorgingstehuis e.d. Daarnaast wordt nagegaan wat voor initiatieven bewoners, individueel dan wel gezamenlijk, ondernemen om anderen (al dan niet wijkbewoners) te ondersteunen. Deze kunnen variëren van boodschappen doen voor een hulpbehoevende buurman of -vrouw tot Nederlandse les voor allochtone buurtbewoners, van inzameling voor een voedselbank tot hulp in een verzorgingstehuis. Hierdoor kan zowel de solidariteit tussen verschillende bevolkingsgroepen als tussen de leden van dezelfde groep en de samenhang daartussen worden onderzocht. Bij voorkeur wordt een vergelijkbaar onderzoek verricht in enkele wijken in een tweetal buitenlandse steden, bijvoorbeeld Parijs en Berlijn.

Onderzoek naar de feitelijke activiteiten in enkele wijken biedt de mogelijkheid om informele vormen van solidariteit te onderzoeken die in surveys vaak niet aan de orde komen (denk aan boodschappen doen voor een oude buurvrouw die slecht ter been is, onderlinge steun binnen allochtone of autochtone families, zoals oppassen op de kleinkinderen, etc.). Door middel van open interviews met betrokkenen kan meer inzicht worden verkregen in de motieven voor solidair gedrag, de beelden die verschillende groepen van elkaar hebben en de omstandigheden die solidair gedrag bevorderen of belemmeren.

Survey-analyses

Bij de analyses van grootschalige representatieve surveys wordt gebruik gemaakt van reeds beschikbare nationale en internationale databestanden, zoals Culturele Veranderingen (CV; SCP), Sociaal-Culturele Ontwikkelingen in Nederland (SOCON; RU), European en World Values Surveys (EVS/WVS), International Social Survey Programme (ISSP) en European Social Survey (ESS). Secundaire analyses van deze surveys zijn vooral nuttig om een globaal, maar representatief beeld te krijgen. Ze zullen met name worden gebruikt om de globale attitude ten aanzien van solidariteit met verschillende groepen vast te stellen (factor 1 in het theoretisch kader) en na te gaan in hoeverre deze afhangt van de sociale afstand tussen de groepen, zoals gemeten met een aantal objectieve persoonskenmerken (factor 2).

Aangezien deze surveys periodiek worden herhaald zijn ze ook een belangrijke bron om vast te stellen of motieven en condities voor solidariteit in de loop van de tijd veranderen of verschillen tussen generaties. Daarnaast bieden de internationale surveys de mogelijkheid om vergelijkingen te maken tussen landen, waardoor ook de invloed van nationale factoren (zoals de omvang en generositeit van de verzorgingsstaat, de omvang van de immigratie en de leeftijdsopbouw van de bevolking) kan worden onderzocht.

Laboratorium- en vignettenonderzoek

Laboratoriumonderzoek en vignettenonderzoek maken het mogelijk nauwkeurig na te gaan welke factoren, motieven en condities cruciaal zijn voor verschillende vormen van solidariteit. Hierdoor zijn deze onderzoeksmethoden bij uitstek geschikt om de factoren 1, 2 en 4 van het theoretisch kader te onderzoeken, d.w.z. de mate waarin het eigenbelang en de perceptie van het gedrag van anderen – zowel de begunstigden als andere contribuanten – de bereidheid tot solidariteit beïnvloeden.

In laboratoriumexperimenten spelen de proefpersonen een spel om een (bescheiden) bedrag. Doordat hun eigen gedrag en dat van hun medespelers bepalend is voor het bedrag waarmee zij naar huis gaan is het risico van sociaalwenselijk (lees: solidair) gedrag dat niet in het eigen voordeel is veel geringer dan het risico dat men in een enquête een sociaalwenselijk antwoord geeft. Door de spelregels en de informatie die de deelnemers krijgen te variëren kan nauwkeurig worden bepaald op welke wijze de externe condities de bereidheid tot solidariteit beïnvloeden. Hieruit vallen in beginsel ook de motieven van de deelnemers af te leiden.

Bij vignettenonderzoek krijgen de ondervraagden een aantal profielen van ‘concrete’ personen (vignetten) voorgelegd, waarna hun bereidheid tot solidariteit met die personen wordt onderzocht (evt. eveneens op basis van ‘echt geld’). Doordat de vignetten in meerdere opzichten verschillen komen de respondenten niet snel in de verleiding om sociaalwenselijke antwoorden te geven. Zo kan bijvoorbeeld de vraag worden voorgelegd hoe men een bepaald beschikbaar bedrag wil verdelen over een 48-jarige ongeschoolde arbeidsongeschikte Marokkaanse Nederlander met een gezin met vier kleine kinderen, een 33-jarige autochtone, middelbaar opgeleide bijstandsmoeder met twee kinderen en een 78-jarige chronisch zieke weduwe met alleen AOW die altijd huisvrouw is geweest. Door de kenmerken van de personen te variëren is het mogelijk te bepalen welk gewicht de respondenten bij hun afweging toekennen aan de verschillende persoonskenmerken van de (potentiële) begunstigden van solidariteit, zonder hier expliciet naar te vragen. Bovendien zijn deze kenmerken weer te relateren aan de kenmerken van de respondent, zodat bijvoorbeeld kan worden bepaald in welke mate sociale en culturele afstand en de gepercipieerde behoeftigheid de bereidheid tot solidariteit beïnvloeden.

Een deel van zowel het laboratoriumonderzoek als het vignettenonderzoek zal worden uitgevoerd onder de bewoners van de wijken die worden geselecteerd voor de kwalitatieve case studies. Dit maakt een wederzijdse validering van de uitkomsten van zowel de case studies als het laboratorium- en vignettenonderzoek mogelijk.

Inhoudsanalyses massamedia

In het theoretisch kader van par. 3.2 hangt (de bereidheid tot) solidariteit in belangrijke mate samen met de beelden en percepties die men heeft van het gedrag van andere burgers. Ongeacht of solidariteit wordt ingegeven door eigenbelang of door gemeenschapszin, is niet zozeer het feitelijke gedrag of de feitelijke behoeftigheid van anderen van belang, maar de perceptie die men daarvan heeft (factor 5 in

het theoretisch kader). Die perceptie wordt mede bepaald door de berichtgeving in de massamedia. Stereotypen over zowel allochtonen als ouderen die veelvuldig in de massamedia worden gebezigd kunnen aldus van invloed zijn op (de bereidheid tot) solidariteit met verschillende groepen. Om dit nader te onderzoeken zal een inhoudsanalyse worden uitgevoerd van de berichtgeving over jongeren en ouderen, autochtonen en allochtonen in enkele massamedia (te denken valt aan drie dagbladen – waaronder een gratis krant – en twee tv-zenders) in enkele jaren (bijv. 2000, 2005 en 2009). Daarbij zal onderscheid worden gemaakt tussen opvattingen en beelden van politici en beleidsmakers, van opiniemakers en columnisten en in de ‘objectieve’ verslaggeving.

Een dergelijke inhoudsanalyse geeft inzicht in de dominante beelden van verschillende bevolkingsgroepen, al dan niet onderscheiden naar medium, en de veranderingen die daarin optreden. Door de uitkomsten te koppelen aan gegevens uit de andere deelonderzoeken over de media die de ondervraagde respondenten gebruiken kan worden geanalyseerd of de informatie van de massamedia samenhangt met de mate van solidariteit (vgl. het onderzoek van Elchardus (2002, 2008) naar de relatie tussen mediagebruik en maatschappelijk onbehagen).

3.5 Deelonderzoeken

Zoals gezegd wordt de solidariteit tussen autochtonen en allochtonen en tussen jongeren en ouderen in het onderzoeksprogramma steeds simultaan onderzocht. Om deze reden worden er geen aparte deelonderzoeken naar beide vormen van solidariteit uitgevoerd. De deelonderzoeken van dit onderzoeksprogramma worden gebaseerd op de verschillende onderzoeksmethoden, die in de vorige paragraaf zijn uiteengezet. Daarnaast is er een overkoepelend onderzoek, waarin de resultaten van de verschillende deelonderzoeken bijeen worden gebracht en algemene conclusies worden getrokken en beleidsaanbevelingen worden gedaan. Onderstaand worden de deelonderzoeken nader aangeduid.

1. Kwalitatief onderzoek

Omschrijving:

Door middel van een aantal case studies in wijken met een uiteenlopende bevolkingssamenstelling wordt onderzocht in welke mate deze verschillen in samenstelling van invloed zijn op zowel het feitelijke, al dan niet solidaire gedrag van de bewoners van de wijken (zowel individueel als collectief) als hun steun voor collectieve, formele vormen van solidariteit. Daarbij wordt tevens de invloed van andere factoren onderzocht, zoals sociaal-economische kenmerken van de bewoners, de wederzijdse beeldvorming van de bewoners(groepen), frequentie van ontmoetingen tussen verschillende groepen, de rol van lokale publieke instanties, etc. Het onderzoek wordt verricht in een aantal Nederlandse steden en in een tweetal buitenlandse steden.

1.1. Acht case studies in wijken in verschillende Nederlandse steden, bijv. een ‘witte’, ‘zwarte’, ‘jonge’, ‘oude’ en ‘gemengde’ wijk in een grote stad, een ‘witte’, jonge wijk in een

forenzengemeente, een ‘witte’, oude wijk in een plattelandsgemeente en een ‘gemengde’ wijk in een gemeente buiten de Randstad.

- 1.2. Vier case studies in wijken in twee buitenlandse steden, bijv. Parijs en Berlijn. In beide steden worden twee wijken geselecteerd die qua samenstelling vergelijkbaar zijn met twee van de onderzochte wijken in de grote Nederlandse stad. In beide steden wordt gedurende drie maanden onderzoek verricht.

Onderzoeker: aio, begeleid door prof.dr. Jan Willem Duyvendak (UvA)

Duur: vier jaar

Planning:

Jaar 1: literatuurstudie, formulering probleemstelling, selectie van wijken

Jaar 2: veldwerk in acht Nederlandse wijken, schrijven onderzoekspaper en artikel

Jaar 3: veldwerk in twee buitenlandse steden, schrijven onderzoekspapers en artikel

Jaar 4: bijeenbrengen van onderzoeksresultaten, schrijven van proefschrift

Output: over elke case studie wordt een onderzoekspaper geschreven; daarnaast worden enkele artikelen in vaktijdschriften gepubliceerd; het onderzoek wordt afgerond met een proefschrift.

2. *Survey-onderzoek*

Omschrijving:

Het survey-onderzoek heeft primair tot doel om vast te stellen welke globale samenhangen er bestaan tussen een aantal ‘exogene’, macrofactoren, zoals de etnische diversiteit en de leeftijdsopbouw van de bevolking en de instroom van migranten op de formele solidariteit via de verzorgingsstaat en de informele vrijwillige solidariteit tussen autochtonen en allochtonen en tussen jongeren en ouderen. Het onderzoek beperkt zich tot een secundaire analyse van reeds beschikbare surveys, zowel voor Nederland (2.1) als internationaal vergelijkend (2.2).

- 2.1. Statistische analyse van de factoren die van invloed zijn op solidariteit tussen jongeren en ouderen en tussen autochtonen en allochtonen o.b.v. longitudinale data voor Nederland (o.a. CV, SOCON). Gebruik van longitudinale data maakt het mogelijk om de ontwikkeling van solidariteit in de tijd te onderzoeken en na te gaan welke factoren daarop van invloed zijn. Daarbij wordt, met behulp van cijfers van o.a. het CBS, ook de relatie met immigratie, de vergrijzing van de bevolking en (de hervorming van) de verzorgingsstaat onderzocht. Tevens wordt onderzocht of verschillen tussen jongeren en ouderen in (bereidheid tot) solidariteit meer zijn dan leeftijdeffecten en voortkomen uit verschillen tussen opeenvolgende generaties.
- 2.2. Statistische analyse van de factoren die van invloed zijn op solidariteit tussen jongeren en ouderen en tussen autochtonen en allochtonen o.b.v. internationaal vergelijkbare data. Daarbij gaat het enerzijds om surveys waarin opvattingen, percepties en gedragingen van respondenten worden bevraagd (EVS/WVS, ISSP, ESS) en anderzijds om internationale datasets (van o.a. Eurostat, OECD, IMF en UN) met gegevens over immigratie, etnische en

leeftijdsofbouw van de bevolking en kenmerken van de verzorgingsstaat. Internationale vergelijking maakt het mogelijk te onderzoeken wat de invloed is van de sociale bescherming die de verzorgingsstaat biedt, van de instroom van migranten en van de etnisch-culturele diversiteit en leeftijdsopbouw van de bevolking op (de bereidheid tot) formele en informele solidariteit.

Onderzoeker: postdoc-onderzoeker (0,5 fte)

Duur: drie jaar

Planning:

Jaar 1: korte literatuurstudie, formuleren van onderzoeksvragen, verzamelen van databestanden, start analyse Nederlandse data

Jaar 2: afronding analyse Nederlandse data, schrijven van onderzoekspaper en artikel, start analyse internationale data

Jaar 3: afronding analyse internationale data, schrijven van onderzoekspaper en artikel

Output: beide deelanalyses worden gerapporteerd in een onderzoekspaper en een artikel voor een vaktijdschrift.

3. *Laboratorium- en vignettenonderzoek*

Omschrijving:

Het laboratorium- en vignettenonderzoek is vooral bedoeld om nauwkeurig vast te stellen wat het effect is van verschillende factoren op verschillende vormen van solidariteit, en daarmee tevens na te gaan welke motieven hierbij cruciaal zijn. Door de externe factoren en condities gecontroleerd te variëren is het in beginsel mogelijk het effect van de verschillende factoren te kwantificeren en daarmee hun onderlinge gewicht te bepalen. Dit onderzoek wordt mede in samenwerking met CREED (Center for Research in Experimental Economics and Political Decision-Making aan de UvA) uitgevoerd, dat is gespecialiseerd in experimenteel-economisch onderzoek. Zowel het laboratoriumonderzoek als het vignettenonderzoek wordt in ieder geval uitgevoerd onder een aantal bewoners van de wijken die deel uitmaken van het kwalitatieve onderzoek (sub 2). Daarnaast worden beide onderzoeken ook onder een aselechte steekproef van de bevolking uitgevoerd, om daarmee een representatief beeld te krijgen.

3.1. Laboratoriumonderzoek: dit deelonderzoek omvat het ontwerpen van enkele solidariteitsspelen en het uitvoeren daarvan onder een aantal bewoners van de onderzochte wijken (ad 1.1) en de analyse van de uitkomsten.

3.2. Vignettenonderzoek: dit deelonderzoek omvat de constructie van de vignetten en de bijbehorende vragenlijst, het afnemen daarvan onder een aantal bewoners van de onderzochte wijken (ad 1.1) en onder een representatieve steekproef uit de bevolking (via een internetenquête), en de analyse van de uitkomsten.

Onderzoekers: postdoc-onderzoeker (1 fte) en senior-onderzoeker CREED (0,5 fte gedurende 1 jaar)

Duur: drie jaar

Planning:

Jaar 1: korte literatuurstudie, formulering vraagstelling, ontwerp van laboratoriumexperiment en vignettenonderzoek i.s.m. CREED

Jaar 2: uitvoering van het laboratoriumexperiment en vignettenonderzoek onder bewoners van de acht Nederlandse wijken i.s.m. de promovendus van deelonderzoek 1; analyse van de resultaten en schrijven van een onderzoekspaper en artikel

Jaar 3: uitvoering van het vignettenonderzoek onder een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking via het CentERpanel; analyse van de resultaten en schrijven van een onderzoekspaper en artikel; evt. schrijven van een monografie

Output: beide onderzoeken resulteren in een onderzoekspaper en een artikel in een vaktijdschrift. Zo mogelijk wordt op basis van de resultaten ook een boek gepubliceerd.

4. *Inhoudsanalyse massamedia*

Omschrijving:

Vanwege de grote invloed van beeldvorming op (de bereidheid tot) solidariteit met andere bevolkingsgroepen, worden de beelden en stereotypen van jongeren, ouderen, autochtonen en allochtonen in de media onderzocht. Hiertoe worden vijf media geselecteerd (bijv. De Telegraaf, de Volkskrant, Spits, Nederland 1 en RTL 4) die digitaal beschikbaar zijn. In drie steekjaren (bijv. 2000, 2005 en 2009) wordt de berichtgeving gedurende een maand onderzocht op het gebruik van termen als 'jong', 'oud', '65+', 'autochtoon', 'allochtoon', 'Marokkaan' etc. Nagegaan wordt welke positieve, negatieve of neutrale kwalificaties aan deze groepen worden verbonden en wie verantwoordelijk is voor de betreffende kwalificaties (politici/beleidsmakers, opiniemakers/columnisten of de verslaggevers van het medium zelf). Door in het kwalitatieve onderzoek (ad 1.1) en in het laboratorium- en vignettenonderzoek (ad 3) na te gaan van welke media de respondenten gebruik maken, kan de uitkomst van de inhoudsanalyse worden verbonden met de feitelijke opvattingen en gedragingen van de betreffende wijkbewoners.

Onderzoeker: postdoc-onderzoeker (1 fte).

Duur: twee jaar.

Planning:

Jaar 1: korte literatuurstudie; formulering vraagstelling en analysemethode; selectie en verkrijging van de te analyseren massamedia; begin van de inhoudsanalyse

Jaar 2: afronding van de inhoudsanalyse, schrijven van een onderzoekspaper en een artikel

Output: De uitkomst van de inhoudsanalyse wordt gerapporteerd in een onderzoekspaper en een artikel in een vaktijdschrift.

5. *Overkoepelend onderzoek*

Omschrijving:

In dit overkoepelende onderzoek wordt de algemene onderzoeksvraag naar de condities en omstandigheden die van invloed zijn op solidariteit tussen verschillende groepen beantwoord. Hiertoe worden de resultaten van de vijf deelonderzoeken met elkaar geconfronteerd en worden de nieuwe inzichten die het onderzoeksprogramma heeft opgeleverd vastgesteld. Op grond hiervan wordt een aantal beleidsopties geformuleerd die ertoe kunnen bijdragen de solidariteit tussen jong en oud en tussen autochtoon en allochtoon in de toekomst in stand te houden of te versterken. Dit overkoepelende onderzoek zal tevens bouwstenen opleveren voor het opzetten van een masterclass en het construeren van een *Solidariteitsscan* voor beleidsmakers (zie 3.6).

Onderzoekers: postdoc-onderzoeker (1 fte) en hoogleraar (0,4 fte).

Duur: één jaar.

Output: Twee boekpublicaties. In een bundel worden de resultaten van de deelonderzoeken gerapporteerd voor een wetenschappelijk publiek. In een monografie worden de belangrijkste uitkomsten, conclusies en aanbevelingen van het onderzoeksprogramma voor een breder publiek toegankelijk gemaakt.

3.6 Output en disseminatie

Naast een groot aantal onderzoekspapers, zal de output van het onderzoeksprogramma bestaan uit:

- Ca. zeven artikelen in vaktijdschriften
- Een proefschrift
- Een bundel met de resultaten van de deelonderzoeken
- Een monografie over solidariteit in de 21^e eeuw
- Evt. een monografie over het laboratorium- en vignettenonderzoek
- Een debat en een symposium in De Burcht
- Een masterclass voor beleidsmakers
- Een *Solidariteitsscan* voor beleidsmakers

Naast de publicatie van onderzoekspapers, artikelen in vaktijdschriften en enkele boeken, zal De Burcht/Henri Polak Instituut tijdens de duur van het onderzoeksprogramma ook een debat en een symposium organiseren om de (voorlopige) onderzoeksresultaten te bespreken en ideeën op te doen voor het verdere onderzoek.

Het onderzoek zal naar verwachting bijdragen aan verdieping van onze kennis over factoren die solidariteit bevorderen en belemmeren in vergelijking tot de bestaande inzichten. Naast een

overzicht van factoren die gerelateerd zijn aan solidariteit bieden de experimenten en het vignettenonderzoek expliciet de mogelijkheid de condities voor solidariteit te variëren en daarmee hun effect vast te stellen. De informatie uit het onderzoek heeft daarmee implicaties voor sociaal beleid en kan gebruikt worden om de kwaliteit van het beleid te verbeteren. Het gaat daarbij zowel om de ondersteuning van het proces van beleidsontwikkeling als om inzicht in de effecten van de daadwerkelijk uitgevoerde beleidsmaatregelen.

Het eerste aspect betreft de legitimiteit en de duurzaamheid van het beleid, in de zin van de bereidheid van mensen om bij te dragen aan bepaalde maatregelen die een beroep doen op solidariteit. Het tweede aspect betreft de invloed van het beleid zelf op de solidariteit. Deze gevolgen kunnen bedoeld zijn, omdat het beleid specifiek gericht is op het versterken van banden in de samenleving, maar het beleid kan ook onbedoelde effecten sorteren voor de solidariteit. De uitkomsten van het onderzoek kunnen ertoe bijdragen de bedoelde solidariteitseffecten van het beleid te versterken en het optreden van onbedoelde effecten te voorkomen. Solidariteit wordt daarmee, naast efficiëntie, sociaal welzijn en rechtvaardigheid, een van de criteria voor de beoordeling van sociaal beleid. Dit geldt zowel voor de beoordeling vooraf, in ex-ante evaluaties, als voor het vaststellen van de uiteindelijke effecten (ex-post evaluatie).

Deze ex-ante en ex-post beleidevaluaties vereisen het meetbaar maken van solidariteit. Hiertoe zullen op basis van het voorgestelde en eerder verrichte onderzoek indicatoren worden ontwikkeld die in de beleidspraktijk toepasbaar zijn. Deze vertaalslag wordt gemaakt in samenwerking met beleidsprofessionals. In een aantal bijeenkomsten met beleidsmakers en -uitvoerders zal een verbinding worden gelegd tussen het onderzoek naar solidariteit en de beleidspraktijk. Deze uitwisseling tussen wetenschap en beleid is zowel bedoeld als nadere toets op het uitgevoerde onderzoek als om de behoeften van beleidsmakers in kaart te brengen. Dit zal uitmonden in twee concrete producten.

In de eerste plaats wordt op basis hiervan een tweedaagse *masterclass* voor beleidsmedewerkers ontwikkeld. Deze omvat zowel een theoriedeel als een praktijkdeel. In het theoriedeel wordt uiteengezet welke rol overwegingen rond solidariteit kunnen spelen in het ontwikkelen en uitvoeren van beleid, en hoe beleid solidariteit kan versterken of juist ondergraven. Dit theoriedeel vormt de basis voor het praktijkdeel, waarin de deelnemers een aantal case studies uitwerken om daarop de theoretische kennis toe te passen.

In de tweede plaats wordt op basis van de onderzoeksuitkomsten en de bijeenkomsten met beleidsmakers een *Solidariteitsscan* ontworpen. Deze scan wordt gebaseerd op de vier categorieën factoren die in het theoretische model zijn onderscheiden, namelijk de attitude van de contribuanten, de sociale afstand tussen contribuanten en de begunstigen, het gedrag van de begunstigen en het gedrag van andere contribuanten. Het gevoerde en te ontwikkelen beleid kan van invloed zijn op elk van deze clusters van factoren. Aan de hand van een aantal kernvragen stelt de *Solidariteitsscan* de beleidsmaker in staat te bepalen wat de potentiële solidariteitsrisico's zijn van een beleidsvoornemen.

Met behulp van de *Solidariteitsscan* kan worden vastgesteld op welke attitudes van betrokkenen de maatregel een beroep doet, in welke mate hij de sociale afstand tussen betrokkenen zal vergroten of verkleinen, welke tegenprestatie van de begunstigen verwacht kan/mag worden en op welke wijze wordt gewaarborgd dat alle betrokkenen naar evenredigheid een bijdrage leveren. Hierdoor kunnen beleidsmakers vooraf een inschatting maken van het maatschappelijke draagvlak voor de maatregel en de gevolgen die de maatregel kan hebben voor de solidariteit. Er wordt bij het ontwikkelen van de *Solidariteitsscan* naar gestreefd deze zo breed mogelijk toepasbaar en eenvoudig hanteerbaar te maken, zodat deze beleidsmakers daadwerkelijk kan ondersteunen bij het ontwikkelen van (nieuw) beleid en het beoordelen van (bestaand) beleid.

De voorbereiding en organisatie van de masterclass en de ontwikkeling van de *Solidariteitsscan* zullen naar verwachting een half jaar werk opleveren voor een medewerker op postdoc-niveau.

3.7 Wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie

Door solidariteit tussen jong en oud en tussen autochtonen en allochtonen simultaan te onderzoeken wordt beter inzicht verkregen in de condities en motieven voor solidariteit dan door beide vormen van solidariteit afzonderlijk te onderzoeken. Door de combinatie van verschillende onderzoeksmethoden – kwalitatieve case studies, statistische data-analyse, experimenteel- en vignetonderzoek en inhoudsanalyse – worden de grondslagen van en condities voor solidariteit voor het eerst simultaan vanuit zulke diverse invalshoeken bestudeerd. Naar verwachting zal deze onderzoeks aanpak een aanzienlijke verdieping opleveren van de bestaande wetenschappelijke inzichten ten aanzien van solidariteit.

De maatschappelijke relevantie van het onderzoek is primair gelegen in het feit dat het zich richt op twee maatschappelijke ontwikkelingen – grotere etnisch-culturele diversiteit t.g.v. immigratie en verandering van de leeftijdsopbouw van de bevolking t.g.v. vergrijzing – die naar verwachting het komende decennium de nodige spanning zullen opleveren en de houdbaarheid van de verzorgingsstaat en de sociale cohesie onder druk zullen zetten. Het onderzoek zal voor beleidsmakers en politici aanknopingspunten en instrumenten (de *Solidariteitsscan*) opleveren hoe zij met deze spanningen kunnen en dienen om te gaan.

3.8 Tijdsplanning

Het totale onderzoeksprogramma bestrijkt vier jaar. De duur van de deelonderzoeken varieert van een tot vier jaar.

Eerste jaar:

- Werving aio en postdocs

- Start kwalitatief onderzoek (1)
- Start statistische analyse Nederlandse surveys (2.1)
- Start ontwerp laboratoriumexperiment en vignettenonderzoek i.s.m. CREED (3)

Tweede jaar:

- Case studies in Nederlandse steden, rapportage in enkele papers en artikel (1.1)
- Afronding statistische analyse Nederlandse surveys, rapportage in paper en artikel (2.1); begin statistische analyse internationale surveys (2.2)
- Uitvoering laboratoriumexperiment en vignettenonderzoek onder bewoners van de geselecteerde wijken (3)
- Selectie en inventarisatie van massamedia t.b.v. inhoudsanalyse massamedia (4)
- Debat in De Burcht om de eerste tussenresultaten ter discussie te stellen en input voor het vervolg van het onderzoek te krijgen

Derde jaar:

- Case studies in Parijs en Berlijn, rapportage in twee papers en artikel (1.2)
- Afronding statistische analyse internationale surveys, rapportage in paper en artikel (2.2)
- Uitvoering laboratoriumexperiment en vignettenonderzoek onder representatieve steekproef uit de bevolking; analyse van de uitkomsten, rapportage in papers en artikelen (3)
- Analyse van inhoud van massamedia, rapportage in paper en artikel (4)

Vierde jaar:

- Afronding kwalitatief onderzoek, schrijven proefschrift (1)
- Samenstelling en redactie bundel met resultaten van deelonderzoeken (5)
- Schrijven van populair wetenschappelijk boek met de belangrijkste uitkomsten van het programma
- Symposium in De Burcht waarop de resultaten van het onderzoek worden gepresenteerd
- Organisatie van een masterclass voor beleidsmakers
- Ontwikkeling van een *Solidariteitsscan* voor beleidsmakers

3.10 Literatuur

- Alesina, A., Devleeschauwer, A., Easterly, W., Kurlat, S. & Wacziarg, R. (2003). Fractionalization. *Journal of Economic Growth*, 8: 155-194.
- Banting, Keith & Will Kymlicka (eds.) (2006). *Multiculturalism and The Welfare State: Recognition and redistribution in contemporary democracies*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Beer, Paul de & Ferry Koster (2007). *Voor elkaar of uit elkaar? Individualisering, globalisering en solidariteit*. Amsterdam: De Burcht/Aksant.
- Elchardus, Mark (2002). *De dramademocratie*. Tiel: Lannoo.
- Elchardus, Mark (2008). Politiek van betekenis kan het onbehagen keren. *Socialisme & Democratie* 65(10):12-22.
- Ewijk, Casper van, Nick Draper, Harry ter Rele & Ed Westerhout (2006). *Ageing and the Sustainability of Dutch Public Finances*. Bijzondere publicaties 61. Den Haag: Centraal Planbureau.
- Gesthuizen, M., Van der Meer, T. & Scheepers, P. (2008). Ethnic diversity and social capital in Europe: tests of Putnam's thesis in European countries, te verschijnen in *Scandinavian Political Studies*.
- Lancee, Bram & Jaap Dronkers (2008). *Ethnic diversity in neighborhoods and individual trust of immigrants and natives: A replication of Putnam (2007) in a West-European country*. European University Institute. Paper presented at the International Conference on Theoretical Perspectives on Social Cohesion and Social Capital, Royal Flemish Academy of Belgium for Science and the Arts, Brussels, May 15, 2008.
- Nannestad, P. (2007). Immigration and welfare states: A survey of 15 years of research. *European Journal of Political Economy*, 23: 512-532.
- Putnam, R. (2007). E pluribus unum. *Scandinavian Political Studies*, 30 (2), 137-174.
- Roodenburg, Hans, Rob Euwals & Harry ter Rele (2003). *Immigration and the Dutch Economy*. Bijzondere publicaties 47. Den Haag: Centraal Planbureau.
- Veldoer, Lex, Jan Willem Duyvendak & Carolien Bouw (red.) (2007). *The mixfactor: integratie en segregatie in Nederland*. Amsterdam: Boom.
- WRR (1999). *Generatiebewust beleid*. Rapporten aan de Regering 55. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- WRR (2007). *Identificatie met Nederland*. Rapporten aan de Regering 79. Den Haag/Amsterdam: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid/Amsterdam University Press.